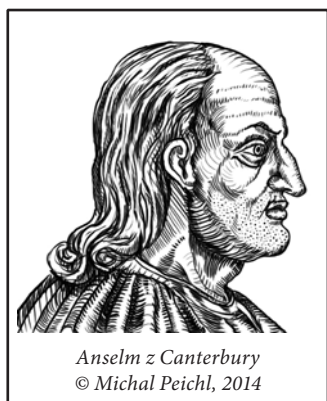

9. Středověké důkazy existence Boha

A. Úvod

Bůh – ústřední motiv středověkého života a středověké kultury, ale také středověké filosofie. Na rozdíl od filosofie antické se ovšem jedná především o Boha náboženství a víry, nikoli o filosofický princip (a také o Boha jediného na rozdíl od antického polyteismu). Ve středověku všichni lidé v existenci tohoto Boha věří, ať pro ni mají důkazy či nemají. Ovšem někteří z těchto věřících – zvláště filosofové – usilují i o metodologicky korektní důkaz, protože tím by se vztah k Bohu ještě posílil. Víra + důkaz > víra, tak bychom mohli jejich postoj s nadsázkou vyjádřit.

O takový důkaz se pokoušelo mnoho středověkých myslitelů, mj. také Augustinus, Abélard, Duns Scotus. Je to však nelehký úkol – a pravděpodobně nesplnitelný, přesto některé pokusy byly nadějnější než jiné, a proto dosáhly většího uznání. My se v našem studiu zaměříme na dva myslitele, jejichž důkazy dosáhly největšího věhlasu.

Už v minulém textu jsme se seznámili s „cestami“ Tomáše Akvinského (1225–1274). Ty si nyní připomeneme srovnáním způsobu jeho úvahy se slavnou argumentací Anselma z Canterbury (1033–1109). Tomáš koncipuje své argumenty v reakci na staršího Anselma a volí zásadně jiný přístup k dokazování Boha. Pochopení rozdílnosti přístupů obou autorů by mělo být jedním z hlavních cílů práce s těmito texty.

B. Úkol

Porozumět podstatě Anselmových argumentů není vůbec těžké – ovšem od okamžiku, kdy je člověk pochopí. Do tohoto okamžiku naopak nemálo lidí tápe. Proto pochopitelně naším prvním a nejdůležitějším úkolem bude proniknout do argumentační podstaty Anselmovy úvahy.

K tomu i k dalším cílům nás mohou nasměrovat následující otázky:

1. Jaký je v Anselmovu textu poměr víry a racionální argumentace?
2. Aplikujte při studiu argumentů poznatky z *Filosofického prosemináře*:

- a) identifikujte pasáže, které nejsou z hlediska výstavby argumentu relevantní (tj. vsuvky),
  - b) reformulujte zbývající teze,
  - c) identifikujte vztahy mezi tezemi,
  - d) doplňte implicitní prvky.
3. Jak se liší argumenty ve druhé a třetí kapitole?
  4. Jsou argumenty korektní, nebo je lze vyvrátit?
  5. Jaký je základní rozdíl mezi Anselmovými argumenty v *Proslogiu* a argumenty Tomášovými (viz předchozí text)?
  6. Které z nich považujete za přesvědčivější a proč?

C. Text – tři úvodní kapitoly z Anselmova *Proslogia*

Anselm z Canterbury, *Proslogion*

(Přel. Lenka Karfiková. In Sokol, J. *Mistr Eckhart a středověká mystika*.

3. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009.)

Předmluva – Proemium

Pokyny a otázky k četbě

- V Anselmově předmluvě si všimněte především stanovení cíle, který má následná argumentace naplnit. O co mu šlo při hledání důkazu existence Boha?
- Dále stojí za povšimnutí původ názvů jeho spisů a jejich etymologie (v závěru předmluvy).

Před časem jsem na naléhání některých bratří vydal spis, který měl sloužit jako příklad rozjímání o rozumových důvodech víry (*ratio fidei*). Postupoval jsem v něm jako člověk, který mlčky sám u sebe uvažuje a pátrá po něčem, co nezná. Když jsem si ale uvědomil, že mé dílo je řetězem mnoha argumentů spojených dohromady, počal jsem hledat, zda bych nenalezl takový argument, který by bylo možno prokázat pouze jím samým a který by postačil k tomu, abychom mohli s jistotou říci, že Bůh opravdu je, a dále že je svrchovaným dobrem, které samo nic jiného nepotřebuje, které ale potřebují všechny ostatní věci, aby mohly být a aby byly dobře, a také vším ostatním, čím věříme, že božská bytost (*divina substantia*) je.

Když jsem o tom často a opravdu usilovně přemýšlel, mnohdy se mi zdálo, že jsem to, co hledám, již uchopil. Jindy to ale zraku mé mysli dočista unikalo, takže jsem nakonec přestával doufat a chtěl všeho zanechat, protože se mi zdálo, že onu věc nelze nalézt. Ale když jsem už myšlenku (*cogitatio*) na ni chtěl zcela zavrhnout, aby mou mysl

nadarmo nezaměstnávala a neodváděla ji od jiných dosažitelných věcí, právě tehdy, ačkoli jsem se jí nechtěl zabývat a bránil jsem se jí, počala na mne dotírat čím dál tím víc. Když mne tedy jednoho dne boj s její neodbytností zcela vyčerpala, tu se mi zčista jasna v mém uvažování ukázalo to, v co jsem již přestal doufat. A tehdy jsem se myšlenky, kterou jsem dosud tak vytrvale zapuzoval, naopak s nesmírným zaujetím chopil.

Měl jsem ze svého nálezu velikou radost a domníval jsem se, že když ho zapíše, potěší i čtenáře. Proto jsem o něm a o některých jiných otázkách sepsal toto dílko. Píši je jako ten, kdo se pokouší pozvednout mysl, aby užřela Boha, a kdo se snaží nahlédnout to, čemu věří. Ani jeden ze svých spisů jsem však nepovažoval za hodný názvu, ani jsem nepokládal za nutné uvádět své jméno. Zároveň se mi ale zdálo, že spisy nemohu ponechat zcela beze jména, které by toho, komu přijdou do rukou, zvalo ke čtení. Proto dostal každý spis svůj název. První jsem pojmenoval „*Příklad rozjímání o rozumových důvodech víry*“ a druhý „*Víra, která hledá nahlédnutí*“ (*Fides quaerens intellectum*). Když ale byly oba s těmito názvy již několikrát opsány, nabádala mne řada bratří, abych v záhlaví uvedl i své jméno. Nejvíce pak ctihodný lyonský arcibiskup Hugo, apoštolský legát ve Francii, který mi to nařídil svou apoštolskou autoritou. Abych sladil uvedení svého jména s názvy obou spisů, přejmenoval jsem první na „*Monologion*“ (řeč k sobě samému) a druhý na „*Proslogion*“ (řeč k druhému).

I. Pozvání k modlitbě a k patření na Boha – Excitatio mentis ad contemplandum Deum

Pokyny a otázky k četbě

- *První kapitola je spíše modlitbou než filosofickou úvahou, přesto v ní najdeme filosoficky relevantní motivy. V úvodním odstavci vyhledejte vyjádření, jež je vlastně obecnou formulací Anselmovy metodologie. Jak byste toto vyjádření interpretovali?*
- *Dále si všimněte úplného závěru modlitby – v něm totiž Anselm formuluje své pojetí poměru rozumu a víry!*

Zanech teď, milý člověče, na chvíli své práce, skryj se nakrátko svým bouřlivým myšlenkám. Zapomeň na starosti, které tě tíží, odlož, co namáhavého tě zaneprazdňuje. Buď chvíličku prázdný pro Boha a spočín v něm na okamžik. Vejdí do komůrky své mysli a nepouštěj nic než Boha a to, co ti pomáhá jej hledat, zavři dveře a hledej ho. Mé srdce, mé celé srdce, řekni nyní Bohu: Hledám tvou tvář, Pane, po tvé tváři toužím (Ž 27,8).

Nauč tedy, Pane, můj Bože, nauč mé srdce, kde a jak tě má hledat, kde a jak tě má najít. Nejsi-li zde, Pane, kde tě mám hledat, když tu nejsi? A jsi-li všude, proč tě nevidím, ačkoli jsi i zde? Zajisté přebýváš v nedostupném světle (1 Tm 6,16). Ale kde je nedostupné světlo? A jak vstoupím do světla, které je nedostupné? Kdo mě povede a dovede až do něj, abych tě v něm viděl? A podle jakých znaků, podle čeho mám hledat tvou

tvář? Nikdy jsem tě neviděl, Pane, můj Bože, nevím, jak vypadáš. Nejvyšší Pane, co si počne tvůj vyhnanec, je-li tak daleko od tebe? Co si počne tvůj sluha, který se trápí láskou k tobě, když je vyvržen tak daleko od tvé tváře? Touží tě spatřit, ale tvoje tvář je příliš vzdálená. Přeje si k tobě přistoupit, avšak tvůj příbytek je nedostupný. Pokouší se tě najít, neví však, kde přebýváš. Snaží se tě hledat, jenže nezná tvoji tvář. Pane, jsi můj Bůh a Pán, ale nikdy jsem tě neviděl. Ty jsi mne stvořil a obnovil, ty jsi mi daroval všechno dobré, co mám, a přece tě dosud neznám. Ba byl jsem stvořen k tomu, abych tě viděl, ale zatím jsem nikdy neučinil to, k čemu jsem byl stvořen.¹³

Jak bídný je úděl člověka, když ztratil to, k čemu byl stvořen! Jak tvrdý a jak hrozný je jeho pád! Běda! Co ztratil a co našel? Co opustil a co mu zbylo? Ztratil blaženost, pro niž byl stvořen, a našel bídu, pro kterou stvořen nebyl. Opustil to, bez čeho není štěstí, a zbylo mu to, co samo o sobě není nic než bída. Tenkrát jedl člověk chléb andělů, po němž nyní lační, nyní je jeho potravou chléb bolesti, který tehdy neznal. Ach společný nářku všech lidí, ó sténání všech synů Adamových! On říhal sytostí, my lkáme hlady. On měl hojnost, my jsme žebráci. On byl šťasten tím, co měl, avšak upadl do bídy, protože to ztratil. My jsme nešťastní ve své bídě a politováníhodní ve svém toužení, jenže běda! Naše ruce zůstávají prázdné. Proč jen nám neuchoval, co tak bolestně postrádáme? Vždyť by to pro něj bylo snadné! Proč jen nás zbavil světla a obestřel temnotou? Proč nás připravil o život a způsobil nám smrt? Ubožáci, odkud jsme to byli vyhnáni? A kam zapuzeni? Odkud jsme se zřítili? A kam jsme byli uvrženi? Z domova do vyhnanství, od vidění Boha do své slepoty, z blažené nesmrtelnosti v hořkost a hrůzu smrti. Jaký neblahý zvrat z tak velikého dobra v tak veliké zlo! Přetěžká ztráta, převeliká bolest, přehrozný stav!

Avšak běda mně bídnému, jednomu z ubohých synů Eviných, vzdálených od Boha! Co jsem započal? A co jsem učinil? Kam jsem směřoval? A kde jsem se ocitl? Po čem jsem toužil? A čím se nyní soužím? Hledal jsem dobré věci, a hle zmatení (*Jr 14,19*), směřoval jsem k Bohu, a uvízl jsem sám v sobě. Ve své samotě jsem toužil po klidném spočinutí, ale ve svém nitru jsem našel jen soužení a bolest. Chtěl jsem se zplna hrdla smát a radovat, nyní však mé srdce křičí bolestí (*Ž 38,9*). Čekal jsem, že se rozveselím, ale tím jen zhořkly mé slzy!

A ty, ó Pane, jak dlouho budeš ještě otálet? Jak ještě dlouho na nás budeš zapomínat a odvracet od nás svou tvář (*Ž 13,2*)? Kdy na nás pohlédneš a vyslyšíš nás? Kdy dáš světlo našim očím a ukážeš nám svou tvář? Kdy se k nám vrátíš? Pohlédni na nás, Pane, vyslyš nás, dej nám své světlo a ukaž se nám. Vrať se k nám, aby nám bylo dobře, vždyť bez tebe je nám tak zle. Měj soucit s naším pachtěním a s naší touhou po tobě, protože bez tebe nemůžeme nic. Zveš nás, pomoz nám tedy! Prosím, Pane, kéž nevzdychám

13 Ve *Starém zákoně* Bůh ke svým vyvoleným mluví a člověk ho může za zvláštních okolností slyšet, nikdy ne vidět: kdo by ho spatřil, musí zemřít. Bůh se však mezitím v Ježíši Kristu lidem zjevil a *Nový zákon* říká, že jsme „viděli jeho slávu“ (*J 1,14*). Proto vzdělaný křesťan touží Boha spatřit, nahlédnout, ne ovšem smysly, nýbrž myšlením. Odtud vzniká středověká teologie. (Pozn. překl.)

a nezoufám, ale smím si v naději vydechnout. Mé srdce zahořklo ve své opuštěnosti, potěš je, Pane, svou laskavostí. S touhou jsem tě začal hledat, kéž ve mně nezůstává prázdnota! Jako žebrák jsem k tobě přistoupil, nenech mne odejít hladového. Nuzný jsem přišel k bohatému, ubohý k milosrdnému, kéž neodcházím s prázdnou a zahanben. A je-li psáno, že naříkám, dokud se nenasytím (*Jb 3,24* dle *Vg*), dej mi po mém lkaní, čím bych se nasytil. Pane, ve své zkřivenosti se nemohu dívat jinam než dolů, napřím mne, abych mohl pohlédnout vzhůru. Mé nepravosti se mi převalily před hlavu (*Ž 38,5*), obemkly mě a tíží jak těžké břemeno. Vyprosti mne z nich, zbav mě jejich tíže, ať za mnou jejich propast nezavře svůj chřtán (*Ž 69,16*). Kéž smím zahlédnout tvé světlo, ať z dálky, ať ze dna hlubiny. Nauč mě, jak tě mám hledat, a ukaž se mi, až se za tebou vydám. Vždyť tě nemůžu hledat, když mě to nenaučíš, ani tě nemohu najít, když se mi neukážeš. Kéž tě má touha hledá a mé hledání kéž je touhou po tobě. Kéž tě má láska nalézá a kéž tě v nalézání miluji.

Vyznávám, Pane, a děkuji, žes ve mně stvořil tento svůj obraz, abych tě měl na paměti, mohl na tebe myslet a milovat tě. Vím to a vzdávám ti za to díky. Ale jak je ten obraz setřen neřestmi! Jak zčernal dýmem hříchů! Už neslouží k tomu, k čemu byl stvořen, dokud jej, Pane, neobnovíš a nedáš mu novou tvář. Nepokouším se, Pane, proniknout tvé výšiny, protože na to mé nahlédnutí ani zdaleka nestačí. Toužím však aspoň poněkud nahlédnout tvou pravdu, ve kterou věří a kterou miluje mé srdce. Nesnažím se totiž nahlédnout, abych věřil, ale věřím, abych nahlédl. Neboť věřím také tomu, že pokud nebudu věřit, nemohu ani nahlédnout.

II. Bůh opravdu je – *Quod vere sit Deus*

Pokyny a otázky k četbě

- *Konečně přicházíme k samotnému slavnému argumentu. Pokyn je jednoduchý a triviální – argument parafrázujte a pochopte!*

Nuže, Pane, který dopřáváš víře nahlédnutí, dej mi, nakolik uznáš, abych nahlédl, že jsi, jak věříme, a že jsi to, co věříme, že jsi. Věříme zajisté, že jsi něco, nad co nic většího nelze myslet (*aliquid quo nihil maius cogitari possit*). Anebo není nic takového, když si pošetilý řekl ve svém srdci, že Bůh není (*Ž 14,1; 53,1*)? Ale jistě i tento pošetilec, když slyší, jak říkám: „něco, nad co nic většího nelze myslet“, nahlíží (*intelligit*) to, co slyší. A co nahlíží, to je v jeho nahlédnutí (*in intellectu*), i když snad nenahlíží, že to je. Je totiž něco jiného, když je věc v nahlédnutí, a něco jiného je nahlížet, že věc je. Vždyť když malíř předem myslí na to, co hodlá malovat, má to jistě ve svém nahlédnutí, avšak to, co dosud neučinil, nenahlíží jako něco, co je. Když už to ale opravdu namaloval, má to jednak v nahlédnutí, jednak nahlíží, že to, co učinil, je. I pošetilec tedy musí uznat, že to, nad co nic většího nelze myslet, je přinejmenším v nahlédnutí, neboť když o tom slyší, nahlíží to, a cokoli nahlíží, to je v jeho nahlédnutí.

Není ovšem možné, aby to, nad co nic většího nelze myslet, bylo pouze v nahlédnutí. Je-li to totiž pouze v nahlédnutí, lze myslet, že je to také jako věc sama, což je více. Je-li tedy to, nad co nic většího nelze myslet, pouze v nahlédnutí, pak to, nad co nic většího nelze myslet, je zároveň něco, nad co lze myslet něco většího. To však jistě není možné. Existuje tedy beze vší pochyby něco, nad co nic většího nelze myslet, a to jak v nahlédnutí, tak jako věc sama.

III. Nelze myslet, že Bůh není – *Quod non possit cogitari non esse*

Pokyny a otázky k četbě

- *Druhý argument – nejprve jej opět parafrázuje a pochopte jeho hlavní krok.*
- *Zároveň můžete oba argumenty srovnat – v čem se tento druhý liší?*
- *Který z nich považujete za přesvědčivější a proč?*

To, nad co nic většího nelze myslet, je navíc tak pravdivé, že je zcela nemyslitelné, že by to nebylo. Vždyť lze myslet, že je něco, o čem není možné myslet, že to není (*aliquid, quod non possit cogitari non esse*). A to je větší než něco, o čem je možné myslet, že to není. Proto jestliže o tom, nad co nic většího nelze myslet, je možné myslet, že to není, pak to, nad co nic většího nelze myslet, není to, nad co nic většího nelze myslet. Což je spor. To, nad co nic většího nelze myslet, je tedy tak pravdivé, že ani není možné myslet, že to není.

A to jsi ty, Pane, náš Bože. Jsi tedy tak pravdivě, Pane, můj Bože, že ani není možné myslet, že nejsi, a to právem. Kdyby totiž něčí mysl mohla myslet něco lepšího, než jsi ty, vypínalo by se stvoření nad Stvořitelem a posuzovalo by Stvořitele, což je velký nesmysl. Ostatně o všem, ať je to cokoli vyjma tebe samého, je možné myslet, že to není. Ty jediný máš proto bytí svrchovaně pravdivé, a tedy nadevše svrchovanou měrou, neboť nic jiného, co je, není tak pravdivé, a má proto méně bytí. Proč si tedy pošetilý řekl ve svém srdci, že Bůh není, když je rozumné mysli tak zřejmé, že ty jsi nadevše svrchovanou měrou? Proč, ne-li proto, že je hloupý a pošetilý?

D. Souhrnné kontrolní otázky a úkoly

- Především musíte být s to reprodukovat Anselmovy argumenty.
- Dále popište Anselmův přístup – tj. cíle, východiska a metody – k dokazování existence Boha a srovnejte jej s přístupem Tomášovým.
- Posudte průkaznost Anselmových i Tomášových argumentů!